

Brzęk, Gabriel

Straty wśród zoologów polskich w następstwie II wojny światowej

Analecta 6/2(12), 173-197

1997

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

STRATY WŚRÓD ZOOLOGÓW POLSKICH W NASTĘPSTWIE II WOJNY ŚWIATOWEJ

Niniejszą pracą pragnę uczcić tych zoologów, którzy zginęli na polu chwały w walkach 1939 roku lub zostali przez Niemców, bądź Sowieców rozstrzelani, następnie poległych w powstaniu warszawskim, zamęczonych w niemieckich obozach koncentracyjnych albo sowieckich łagrach, a wreszcie tych, którzy przeżyli wprawdzie udział w wojnie, obozy czy łagry, lecz wrócili z nich z wielkim uszczerbkiem zdrowia i niebawem zmarli.

Tak więc wprowadzonych na arenę niniejszych rozważań 39 zoologów, będących w większym albo mniejszym stopniu ofiarami wojny, dzielę na cztery grupy. Pierwsza grupa obejmuje 14 osób; druga – 7; trzecia – 10; czwarta – 8 osób.

W pracy tej uwzględniam tylko te osoby, które do 1939 roku opublikowały co najmniej dwie prace naukowe i były w ogromnej większości związane z wyższymi uczelniami w kraju, pełniąc w nich funkcje nauczycieli akademickich różnych stopni.

Przy pisaniu niniejszej pracy bardzo pomocne mi były wydawnictwa, w których znajdowałem biogramy lub wspomnienia pośmiertne o zmarłych zoologach. W wielu jednak przypadkach zdobywałem wiadomości drogą korespondencji z rodzinami lub kolegami, a w kilku przypadkach musiałem polegać wyłącznie na własnych wspomnieniach.

Większość omawianych tu osób znałem osobiście, studiując w dwu uczelniach (Kraków i Poznań), uczestnicząc jako wieloletni starszy asystent Uniwersytetu Poznańskiego w przedwojennych dwu Zjazdach Lekarzy i Przyrodników Polskich w Poznaniu i we Lwowie, w Zjeździe Delegatów Zrzeszeń Asystentów Wyższych Uczelni Polskich w Poznaniu oraz korzystając z dwukrotnego dłuższego pobytu w Stacji Hydrobiologicznej na Wigrach, dokąd przyjeżdżało dla uczestnictwa w kursach limnologicznych lub przeprowadzania własnych badań wielu młodszych i starszych zoologów, z którymi odbywaliśmy wieczorami wspólne, często długie i bardzo ciekawe dyskusje naukowe.

Pragnę, aby ten mój skromny wysiłek był hołdem dla Tych, którzy w tym najtrudniejszym okresie bytu naszego Narodu i Ojczyzny jedną ręką podniecali

znicz nauki ojczystej, w drugiej zaś trzymali oręż i walczyli z hitlerowską lub sowiecką przemocą o utrzymanie bytu Narodu i ciągłości Państwa Polskiego.

* * *

Grupa I:

Polegli w walce 1939 roku lub rozstrzelani przez Niemców lub Sowieców

Z y g m u n t K o ź m i ń s k i (1902–1939) – zoolog, hydrobiolog. Urodził się 12.XII. w majątku Zharek na Podolu. Gimnazjum ukończył w Warszawie. W roku 1920 jako ochotnik brał udział w walkach z bolszewikami. W latach 1921–1925 studiował nauki przyrodnicze w Uniwersytecie Warszawskim pod kierunkiem znakomitego protoparazytologa i helmintologa, prof. Konstantego Janickiego. W latach 1925–1927 był jego asystentem, a w latach 1927–1939 st. asystentem, ostatnio adiunktem Stacji Hydrobiologicznej na Wigrach. W roku 1927 na podstawie rozprawy *Über die Variabilität der Cyclopiden aus der strenuus Gruppe auf Grund von quantitativen Untersuchungen* uzyskał na Uniwersytecie Warszawskim stopień doktora filozofii w zakresie zoologii. W roku 1937 habilitował się w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie na docenta biologii ze szczególnym uwzględnieniem hydrobiologii przy Katedrze Biologii prof. Jana Dembowskiego. W latach 1934 i 1935 był wykładowcą na wakacyjnych kursach limnologii w Stacji Hydrobiologicznej na Wigrach. Brał udział w kilku Międzynarodowych Kongresach Limnologicznych, wygłaszając na nich referaty.

Pracował najpierw w kierunku morfologiczno-ekologicznym nad płazami, gadami i owadami prostoskrzydłymi Puszczy Białowieskiej, następnie nad skorupiakami widłonogimi z rodzaju *Cyclops*, a szczególnie *Cyclops strenuus*. Uporządkował tę grupę pod względem taksonomicznym, wykazał zróżnicowanie morfologiczne i ekologiczne, wyodrębnił kilka nowych gatunków i form, stosując własną metodą badań ilościowych oraz metodę cech antagonistycznych. Badania te uchodziły w ówczesnej nauce za pionierskie i przyniosły autorowi duże uznanie w naukowym świecie. Badał też zooplankton relikтового jeziora Ochrida w Macedonii. Jednocześnie zajmował się problemami ogólnolimnologicznymi, badając stosunki tlenowe jezior Suwalszczyzny, deficyt tlenowy w jeziorach, zjawiska termiczne pod lodem w okresie przedwiośnia, a przebywając jako stypendysta w USA, badał w jeziorze Northeastern (Wisconsin) zawartość chlorofilu w wodzie jako podstawę produkcji fitoplanktonu (1928). Była to pierwsza na ten temat praca w skali światowej.

Zmobilizowany w 1939 roku jako porucznik rezerwy walczył w ramach 41 pułku piechoty suwalskiej. Dowodził bohatersko kompanią w walkach pod Piotrkowem, a ostatnio pod Lwowem. Wezwawszy żołnierzy z okopów do ataku, sam biegnąc z pistoletem w rękę na czele, padł ciężko ranny dnia 17.IX.1939 roku

i zmarł w szpitalu we Lwowie dnia 2.X.1939 roku. Był uczonym rokującym dla nauki polskiej światową sławę w dziedzinie hydrobiologii.

Jan Pawłowicz (1910–1939) – entomolog leśny. Urodził się 7.IX. w Mińsku Mazowieckim. Ukończył gimnazjum w Siedlcach. W latach 1929–1934 odbył studia na Wydziale Leśnym SGGW w Warszawie, specjalizując się w entomologii i ochronie lasu pod kierunkiem prof. Zygmunta Mokrzeckiego, uzyskując dyplom inżyniera leśnictwa. W latach 1934–1939 był starszym asystentem w tejże katedrze.

Jego twórczość naukowa dotyczy spostrzeżeń nad błonkówkami i muchówkami pasożytującymi w ciele szkodliwych owadów, nad rączycami lasów tatrzańskich i terenów sąsiednich. Prócz biologicznej walki ze szkodliwymi owadami zajmował się też chorobami owadów i kornikami, głównie Tatr i Puszczy Białowieskiej.

Wybuch wojny 1939 roku przerwał rozpoczęty przez niego przewód doktorski. Jako ochotnik wstąpił do 36 pułku Legii Akademickiej i walczył w obronie Warszawy, poległ 24.IX.1939 roku pod Wilanowem.

Włodzimierz Kulmatycki (1885–1940) – zoolog, ichtiolog, pionier ochrony przyrody. Urodził się 22.V. w Wadowicach. Po ukończeniu gimnazjum we Lwowie rozpoczął w roku 1913 studia nauk przyrodniczych w Uniwersytecie Lwowskim pod kierunkiem prof. Józefa Nusbauma-Hilarowicza. W czasie wojny 1914 roku kontynuował studia w Wiedniu. Po powrocie w roku 1917 do kraju był demonstratorem w Zakładzie Zoologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, w roku 1919 asystentem w Zakładzie Zoologii Uniwersytetu Warszawskiego, a w latach 1920–1922 asystentem w Zakładzie Zoologii i Entomologii Wydziału Rolniczo-Leśnego Uniwersytetu Poznańskiego.

Przez ścisłe kontakty z profesorami ichtiologii i praktykami rybackimi pogłębił swoją wiedzę w tej dziedzinie do tego stopnia, że stał się pionierem i autorytetem naukowego rybactwa w Polsce. Był inspektorem rybackim w Ministerstwie byłej dzielnicy pruskiej w Poznaniu i organizatorem Wielkopolskiego Towarzystwa Rybackiego. W latach 1919–1922 wykładał rybactwo w Akademii Rolniczej w Bydgoszczy, a w latach 1922–1939 był w Oddziale Bydgoskim Państwowego Instytutu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego organizatorem i kierownikiem pierwszej w Polsce placówki naukowo-rybackiej. W roku 1934 uzyskał w Uniwersytecie Jagiellońskim stopień doktora nauk ścisłych w zakresie zoologii, a w roku 1938 został wicedyrektorem Bydgoskiego Oddziału PINGW. Utworzył w nim laboratorium ichtiologiczne i hydrochemiczne oraz wylęgarnię ryb. Wraz ze swymi współpracownikami badaniami ogarnął jeziora, rzeki i stawy zachodniej i centralnej Polski. Stał na straży higieny wód, walczył o ochronę ginących gatunków ryb, badał wędrówki ryb łososiowatych, opublikował wiele przyczynków limnologicznych i faunistycznych. Badania jego nad higieną wód i zatrutowaniem ryb w Polsce mają charakter pionierski i przyczyniły się do wydania na ten

temat zarządzeń państwowych. Spowodował założenie w Bydgoszczy pierwszej w Polsce placówki badawczej dla higieny wód. Opublikował około 250 rozpraw i artykułów na powyższe tematy. Był założycielem i redaktorem kilku czasopism rybackich. W okresie międzywojennym był jednym z najenergiczniejszych i najwytrwalszych pionierów, badaczy i popularyzatorów polskiego rybactwa naukowego.

Aresztowany przez hitlerowców w Bydgoszczy 15.X.1939 roku został przez nich wkrótce rozstrzelany, prawdopodobnie w Stutthofie.

Franciszek Firlik (1909–1941) – biolog, nauczyciel, czołowy harcmistrz. Urodził się 17.I. w Brunowie koło Pleszewa. Po ukończeniu w roku 1928 Państwowego Seminarium Nauczycielskiego i uzupełnieniu swej wiedzy, jako ekstern, maturą gimnazjalną, był w latach 1931–1939 nauczycielem szkół powszechnych w Poznaniu. W latach 1933–1937 studiował równocześnie nauki przyrodnicze w Uniwersytecie Poznańskim, uzyskując w roku 1937 stopień magistra filozofii w zakresie biologii ogólnej. Badał inwazje chrząszcza majowego. Od roku 1921 był harcerzem w 16 Poznańskiej Drużynie im. gen. Józefa Bema, uzyskując w niej w roku 1931 stopień harcmistrza. Sprawował ostatnio funkcję wizytatora Komendy Chorągwi. Był podporucznikiem rezerwy.

W roku 1939 po zajęciu przez Niemców Polski wyjechał do Warszawy, gdzie nawiązał kontakt z naczelnikiem Szarych Szeregów, harcmistrzem Florianem Marciniakiem i przybierając pseudonim „Orliński”, został mianowany pierwszym komendantem konspiracyjnej Chorągwi Harcerstwa Wielkopolskiego, kryptonim „Przemysław”. Organizował konspiracyjne harcerstwo na terenie Poznania i całego województwa. W czerwcu 1941 roku został przez Gestapo aresztowany, był więziony w osławionym z gestapowskiego okrucieństwa dawnym „Domu Żołnierza” i poddany okrutnym torturom, lecz mimo to nie został zdekonspirowany i nie wydał nikogo. Podczas śledztwa został zamęczony lub rozstrzelany, prawdopodobnie wkrótce po aresztowaniu, a więc w roku 1941. Został pośmiertnie odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi z Mieczami i Krzyżem Walecznych. Nazwiskiem jego nazwano też ulicę w rejonie Starego Miasta w Poznaniu oraz ulicę w Szczecinie.

Juliusz Frydrychewicz (1904–1945) – leśnik, entomolog i ornitolog. Urodził się w Radzyminie, a do gimnazjum uczęszczał w Warszawie. W latach 1922–1928 odbył studia na Wydziale Leśnym SGGW w Warszawie, specjalizując się w entomologii i ochronie lasu pod kierunkiem prof. Zygmunta Mokrzeckiego, uzyskując dyplom inżyniera leśnika. W latach 1926–1930 pracował jako entomolog w Stacji Ochrony Roślin Towarzystwa Ogrodniczego Warszawskiego, a w roku 1930 w Zakładzie Ochrony Lasu Instytutu Badawczego Lasów Państwowych.

Prowadził eksperymentalne badania nad groźnymi szkodnikami lasów, ogłosił szereg popularno-naukowych opracowań na temat szkodników leśnych oraz książkę pt. *Szkodniki drzew i krzewów owocowych* (1926). Ogłosił też kilka prac na temat biocenozy leśnej. Kierunek ornitologiczny reprezentują jego prace pt. *Ptaki*

zebrane w południowo-wschodniej części Karpat Polskich (1934), *Nasze sikory* (1937), *Technika ochrony ptaków w gospodarce leśnej* (1938) oraz szereg popularnych broszur. Jako porucznik rezerwy brał udział w kampanii wrześniowej 1939 roku. Po powrocie został przez władze AK skierowany w celach wywiadowczych do firmy Julius Meinl w Warszawie.

Z początkiem 1944 roku został przez Niemców aresztowany i osadzony w obozie koncentracyjnym Hamburg-Neugamme. Dnia 3.V.1945 roku został wraz z grupą jeńców polskich barbarzyńsko zatopiony w kutrze w Morzu Bałtyckim w pobliżu Lubeki.

Stanisław Sekutowicz (1907–1944) – parazytolog, pszczelarz, fotograf przyrodniczy. Urodził się 17.XI. w osadzie Brodeckie na Ukrainie. Do gimnazjum uczęszczał w Warszawie i Turku (woj. konińskie), gdzie mieszkał z matką. W latach 1925–1929 studiował w Uniwersytecie Warszawskim nauki biologiczne i uzyskał w roku 1934 u prof. Konstantego Janickiego stopień doktora na podstawie pracy na temat rozwoju i biologii tasiemca *Caryophilleus laticeps*.

Zajmował się też fotografią naukową i był jęnym z najlepszych w Polsce mikrofotografów. W roku 1927 był asystentem Działu Pszczelarstwa PINGW w Puławach. Zgromadził bardzo bogate zbiory z dziedziny bartnictwa, życia i chorób pszczół, szkodników roślin miódodajnych. Ogłosił kilka artykułów z pszczelarstwa i wydał dwie bogato ilustrowane książeczki pt. *Ryby* oraz *Gady i płazy*.

Zmobilizowany w 1939 roku walczył jako oficer w kraju, po czym przedostał się do Francji, gdzie wstąpił do lotnictwa. Jako kapitan pilot zginął dnia 5.III.1944 roku w morzu wraz z całą załogą.

Marian Bahr (1906–1939) – biolog. Urodził się w Tymawie woj. gdańskie. W latach 1928–1930 studiował medycynę w Uniwersytecie Poznańskim, a w latach 1930–1935 w tejże uczelni nauki przyrodnicze, uzyskując w roku 1939 stopień magistra filozofii w zakresie biologii. W latach 1937–1939 pełnił obowiązki demonstratora w Zakładzie Anatomii Porównawczej i Biologii u prof. Antoniego Jakubskiego. Pracował nad fauną dna Zatoki Puckiej. Opisał szkielet podwoja *Mesidothea entomon* (maszynopis). Ogłosił też artykuł o zakładaniu akwarium fauny bałtyckiej.

W roku 1939 przeniósł się do Włocławka, gdzie objął pracę w Liceum. Tam został jako korporant z początkiem września 1939 roku przez gestapo aresztowany i rozstrzelany.

Jerzy Adamowicz (1908–1939) – zoolog, hydrobiolog. Urodził się 2.II. w Mińsku Litewskim, tam też uzyskał w roku 1929 maturę. W latach 1930–1934 studiował nauki przyrodnicze w Uniwersytecie Poznańskim pod kierunkiem prof. Jana Grochmalickiego. Stopień magistra filozofii w zakresie zoologii uzyskał w 1936 roku. Od roku 1933 był demonstratorem, od 1936 do 1939 starszym asystentem w Zakładzie Zoologii Uniwersytetu Poznańskiego, pracując kolejno

pod kierunkiem prof. Jana Grochmalickiego, prof. Antoniego Jakubskiego i prof. Kazimierza Simma.

Prowadził badania faunistyczno-ekologiczne nad mięczakami Polesia publikując na ten temat obszerną pracę i dwa przyczynki. Rozpoczął też badania nad pijawkami Wielkopolski, czemu przeszkodziły wypadki wojenne 1939 roku.

Zginął w jesieni 1939 roku przy przekraczaniu linii demarkacyjnej nad Bugiem w kierunku wschodnim, nie wiadomo nawet czy od kul niemieckich czy sowieckich.

Markus Chejfec (1903–1941) – zoolog, protofizjolog. Urodził się 22.IV. w Warszawie. Już jako gimnazjalista wstąpił ochotniczo w 1920 roku do Wojska Polskiego, uczestnicząc we wszystkich bitwach swego dywizjonu z Bolszewikami. Pod Nasielskiem został kontuzjowany, utracił częściowo słuch i otrzymał bezterminowy urlop, który wykorzystał na przygotowanie się w roku 1922 do matury. W latach 1923–1933 był nauczycielem w prywatnej szkole żydowskiej, a równocześnie w latach 1922–1927 studiował nauki przyrodnicze w Uniwersytecie Warszawskim. W latach 1926–1934 pracował jako asystent w Zakładzie Biologii Ogólnej, a następnie w Zakładzie Morfologii Doświadczalnej Instytutu im. M. Nenckiego w Warszawie. Na podstawie wykonanej tam pod kierunkiem prof. Jana Dembowskiego pracy pt. *Przebieg reorganizacji jądrowej u Paramaecium caudatum* otrzymał w Uniwersytecie Warszawskim doktorat filozofii w zakresie zoologii. Promotorem był prof. Konstanty Janicki. W roku 1935 przeniósł się do Zakładu Biologii Uniwersytetu w Wilnie i do roku 1939 pracował tam pod kierunkiem prof. Jana Dembowskiego.

Opublikował 9 prac doświadczalnych z zakresu protofizjologii, obierając rzęskowce (*Ciliata*) jako przedmiot swych badań. Wykazał indywidualną nieśmiertelność *Paramaecium caudatum*. Ogłosił ponad 34 artykuły popularno-naukowe na tematy fizyko-chemiczne, morfologiczne i ekologiczne wykonane na materiale pierwotniaków i innych mikroorganizmów. Wydał też pod pseudonimem Max Wit i dr M. Wit dwie powieści: *Wzloty* (1930) i *Trzecie pokolenie* (1933) oraz *Studium misterstwa natury* (1936).

W roku 1941 jako Żyd i prawdopodobnie żołnierz AK został przez hitlerowców lub szaulisów aresztowany i rozstrzelany na Ponarach pod Wilnem.

Ludwik Masłowski (1895–1940) – bankowiec, entomolog. Urodził się 18.XI. w Zawierciu. Szkołę Handlową ukończył w roku 1913 w Kielcach, po czym studiował w Akademii Handlowej w Antwerpii. Naukę przerwał z powodu wybuchu wojny, a ukończył studia w Wyższej Szkole Handlowej w Krakowie w roku 1920. Pracował najpierw w banku w Zawierciu, po czym był tamże dyrektorem Powszechnej Kasy Oszczędności.

Od najmłodszych lat ze swym bratem Marianem zbierał i naukowo opracowywał motyle i ptaki okolic Zawiercia, publikując razem z nim kilka prac.

Najważniejszą z nich są *Motyle okolic Zawiercia*, wydane w trzech częściach oraz *Nowe odmiany motyli większych Macrolepidoptera*.

W roku 1940 został przez Niemców aresztowany i zginął bez wieści. Został prawdopodobnie rozstrzelany. Zbiory motyli i ptaków braci Masłowskich zostały przez rodzinę przekazane do Państwowego Muzeum Zoologicznego w Warszawie.

Stefan Kopeć (1888–1941) – biolog, morfolog doświadczalny. Urodził się w Warszawie, tam też ukończył gimnazjum. W latach 1906–1911 studiował nauki przyrodnicze w Uniwersytecie Jagiellońskim, gdzie już w roku 1912 doktoryzował się na podstawie rozprawy o kastracji i transplantacji tkanek u motyli. W latach 1915–1918 był asystentem w Zakładzie Biologii i Embriologii Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego u prof. Emila Godlewskiego. W roku 1918 habilitował się na podstawie rozprawy o gruczole płciowym owadów jako organie wewnętrznego wydzielania. Od 1920 roku był docentem biologii na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego, a po uzyskaniu stypendium Rockefellera dokszałcał się w Cambridge. W latach 1918–1932 był kierownikiem zorganizowanego przez siebie Działu Genetyki Stosowanej (później Morfologii Doświadczalnej) w Państwowym Instytucie Naukowym Gospodarstwa Wiejskiego w Puławach, sprawując w latach 1928–1930 funkcję dyrektora. W latach 1932–1939 był profesorem zwyczajnym biologii na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Warszawskiego. Był członkiem wielu zagranicznych towarzystw naukowych.

Badaniami swymi na temat roli gruczołów wydzielania wewnętrznego w przeobrażaniu owadów zapoczątkował rozwój endokrynologii owadów w Polsce. Badał też funkcję układu nerwowego tych zwierząt w różnych stadiach metamorfozy, jak również rolę pęcherza pławnego oraz rozwój ubarwienia godowego ryb. Prace jego z okresu puławskiego mają charakter praktyczny. Specjalizował się w genetyce i morfologii zwierząt hodowlanych oraz w ogólnobiologicznych zagadnieniach wzrostu, długości życia, starzenia się i odmładzania zwierząt oraz wydzielania wewnętrznego.

W okresie hitlerowskiej okupacji został dyrektorem naukowym tajnych kursów medycyny w Warszawie, lecz w przededniu ich otwarcia został aresztowany i wraz z synem rozstrzelany dnia 11.III.1941 roku w Palmirach. Był jednym z najwybitniejszych biologów polskich.

Stefan Blank-Weisberg (1900–1940) – entomolog, pszczelarz. Chwalebny przykład Żyda-żołnierza-patrioty polskiego. Urodził się 23.III. w Warszawie, tam też ukończył gimnazjum. Nauki biologiczne studiował w Uniwersytecie Warszawskim, a następnie w Uniwersytecie w Wilnie, gdzie w 1929 roku na podstawie pracy *Z badań nad chityną* uzyskał u prof. Jana Prüffera stopień doktora filozofii w zakresie zoologii. W latach 1921–1930 pracował początkowo jako asystent w Państwowym Muzeum Zoologicznym w Warszawie, następnie w Instytucie Biologii Doświadczalnej im. M. Nenckiego w Warszawie, a w latach 1930–1939 jako starszy asystent, a następnie adiunkt w Zakładzie Pszczelarstwa

SGGW w Warszawie, którym od 1934 roku kierował i prowadził wykłady zleczone z pszczelarstwa. Współpracował z Ministerstwem Rolnictwa i różnymi organizacjami pszczelarskimi i entomologicznymi w kraju.

Człowiek ten ma piękną kartę żołnierską. Już jako 14-letni chłopiec brał udział ochotniczo w oddziale wywiadowczym Legionów Polskich, a następnie w służbie łączności Polskiej Organizacji Wojskowej. Od marca 1919 roku służył jako ochotnik w Wojsku Polskim, ukończył szkołę podchorążych i kurs łączności telefonicznej, wykazując podczas walk wielką odwagę i umiejętność dowodzenia, czego dowodem jest zachowana do dziś w Archiwum Wojska Polskiego w Rembertowie, opinia dowódcy pułku z wnioskiem o nadanie mu Krzyża Walecznych, który otrzymał.

Zmobilizowany w 1939 roku walczył jako porucznik służby telefonicznej na Lubelszczyźnie, gdzie dostał się do niewoli sowieckiej. Został wywieziony do obozu oficerskiego, gdzie w roku 1940 padł ofiarą zbrodni katyńskiej. Zostawił bogaty dorobek dotyczący różnych grup owadów, zwłaszcza pszczołowatych. Do ważniejszych należą monografie pt. *Barcie i klody w Polsce; Pływak z uwzględnieniem chrabąszcza...*; *Znaczenie temperatur skrajnych w ekologii i biogeografii*.

Stefan Drzewicki (1898–1940) – zoolog, morfolog doświadczalny. Urodził się 20.IX. w Siedliskach koło Rawy Ruskiej. Do gimnazjum uczęszczał we Lwowie. Już jako 16-letni chłopiec wstąpił do Legionu Wschodniego, a w roku 1916 powołany do armii austriackiej, ukończył w niej kurs oficerski i walczył głównie w Czarnogórze i Albanii. W roku 1918 zgłosił się jako ochotnik do armii polskiej i do końca 1920 roku brał udział w działaniach wojennych, m.in. w obronie Lwowa i wyprawie na Kijów. W latach 1920–1925 studiował nauki biologiczne na Uniwersytecie Lwowskim, specjalizując się w zoologii eksperymentalnej pod kierunkiem prof. Jana Hirschlera, pełniąc w latach 1922–1939 funkcję asystenta, ostatnio adiunkta. W roku 1929 uzyskał stopień doktora, a w uzyskaniu habilitacji przeszkodziła mu wojna 1939 roku.

Pozostawił kilkanaście prac głównie nad działaniem tarczycy na metamorfozę kijanek żaby *Pelobates fuscus*, na metamorfozę jej skóry i przyśpieszenie metamorfozy kijanek przez wszczepienie do jamy brzusznej suszonej tarczycy jaszczurki. Prowadził też ciekawe badania nad przeobrażeniem u jaszczurek, nad krzyżowaniem pokrewnych form jaszczurki *Lacerta agilis* oraz nad budową gruczołów skórnych u splewki karpiowej.

Jako porucznik rezerwy brał udział w kampanii 1939 roku. Zagarnięty do niewoli sowieckiej, przebywał w obozie w Kozielsku i tam został w 1940 roku zamordowany.

Henryk Cieszkiewicz (1896–1940) – lekarz, entomolog. Urodził się 1.VI. w Warszawie, tam też ukończył gimnazjum i Szkołę Podchorążych Sanitarnych. Jako żołnierz 36 pułku piechoty, Legii Akademickiej, studiował równocześnie medycynę na Uniwersytecie Warszawskim i zakończył ją doktoratem w roku

1924. Był zastępcą kierownika Instytutu Chirurgii Urazowej w Warszawie, a podczas kampanii wrześniowej 1939 roku komendantem szpitali wojskowych w Brześciu nad Bugiem.

Poza pracą w wojsku był zamięłowanym entomologiem i pozostawił 5 prac na temat fauny chrząszczy (1923–1936). Był członkiem Zarządu Głównego Polskiego Związku Entomologicznego, a jego cenny zbiór chrząszczy (około 6 tys. gatunków) został przekazany przez rodzinę do Państwowego Muzeum Zoologicznego.

W kwietniu 1940 roku zaginął w Brześciu bez wieści. Został prawdopodobnie przez Sowieców, jako major Wojska Polskiego, rozstrzelany.

Grupa II:

Polegli w powstaniu warszawskim

Jerzy Wiszniewski (1908–1944) – zoolog, hydrobiolog. Urodził się 22.V. w Siedlcach. Po ukończeniu w rodzinnym mieście gimnazjum studiował w latach 1924–1929 nauki przyrodnicze w Uniwersytecie Warszawskim, specjalizując się pod kierunkiem prof. Janickiego. Studia zakończył państwowym egzaminem na nauczyciela szkół średnich. Rok 1929/30 spędził w Szkole Podchorążych Łączności. W latach 1930–1935 był asystentem na Stacji Hydrobiologicznej w Wigrach, w latach 1935–1937 starszym asystentem Zakładu Zoologii SGGW w Warszawie, a od 1937 roku organizatorem i kierownikiem Poleskiej Stacji Hydrobiologicznej w Pińsku. W roku 1932 na podstawie pracy o wrotkach okolic Warszawy uzyskał w Uniwersytecie Warszawskim doktorat filozofii w zakresie zoologii. W roku 1936 habilitował się tamże na docenta zoologii. W latach 1934 i 1935 był wykładowcą na wakacyjnych kursach limnologicznych na Stacji Hydrologicznej w Wigrach, a w latach 1935–1937 prowadził wykłady zlecone z hydrobiologii w Uniwersytecie Warszawskim. Odbywał wyprawy naukowe na błota Polesia, brał udział w Międzynarodowych Zjazdach Limnologicznych, wygłaszając referaty. Podczas wojny jako porucznik rezerwy, poszukiwany przez NKWD, ukrywał się wędrując po Polesiu, przebywał też we Lwowie, a od wiosny 1944 roku w Warszawie, biorąc udział w działalności AK.

Był wybitnym znawcą wrotków, zwłaszcza zespołu żyjącego w środowiskach podmokłych i wynurzonych częściowo z piasku, czyli tzw. psammolitoralu, w których – jako to pierwszy wykazał – wiele gatunków wrotków przechodzi cały cykl życiowy. Odkrył w jeziorze Wigry bardzo bogaty i swoisty zespół tych zwierząt (ok. 200 gatunków), a wśród nich kilkanaście nowych dla nauki gatunków oraz nieznanne w nauce samce kilkunastu gatunków wrotków, o których sądzono, że rozmnażają się bezpłciowo. Wprowadził do literatury światowej kilka nowych pojęć na temat rozmieszczenia wrotków w piaskach, uzasadniając tę tezę bardzo szczegółową analizą stosunku między piaskiem, wodą i atmosferą, chemicznym składem wody oraz jej termiką. Wykazał żyźność wody w tych środowiskach oraz nieznaną dotychczas astatyzm termiczny przekraczający 20° C. Odkrycia te stały

się rewelacją w skali światowej. Wśród psammobiontów i psammofili wyróżnił 8 grup ekologicznych. Odkrył też nowe rodzaje i gatunki wrotków pasożytniczych i komensali w jamie skrzelowej raka rzecznego, na ciele karpia, ośliczki i kielża. Zajmował się również problemami ogólnolimnologicznymi. W jeziorze Wołosowo na Białorusi odkrył 3 typowo reliktowe gatunki skorupiaków.

Jako porucznik brał udział w powstaniu warszawskim i będąc rannym, poległ 29.VIII przywalony gruzami w szpitalu powstańczym na Starym Mieście. Był to jeden z najzdolniejszych hydrobiologów polskich, przypisywano światowe znaczenie jego badaniom.

Wacław Roszkowski (1886–1944) – zoolog, anatom, muzeolog. Urodził się w Brozkwowie na Podlasiu. Po ukończeniu w roku 1907 gimnazjum w Warszawie studiował nauki przyrodnicze w Uniwersytecie Jagiellońskim, we Fryburgu i Lozannie, gdzie w roku 1913 uzyskał doktorat na podstawie rozprawy o faunie błotniarek jeziora Lemana. Po powrocie do kraju był w latach 1913–1914 asystentem Doświadczalnej Stacji Rybackiej w Rudzie Malenieckiej oraz Pracowni Zoologicznej Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Po wybuchu I wojny światowej wyjechał do Petersburga, gdzie był pomocnikiem kustosa w Muzeum Zoologicznym Akademii Nauk, następnie asystentem Katedry Zoologii i Anatomii Porównawczej. Z ramienia Akademii Nauk odbył podróże do Stacji Biologicznej na Murmanie, a następnie był kustoszem w Muzeum w Tyflisie. Wróciwszy w roku 1918 do Warszawy, został asystentem Pracowni Zoologicznej Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, następnie starszym asystentem Katedry Anatomii Porównawczej Uniwersytetu Warszawskiego u prof. Jana Tura. W latach 1922–1925 był zastępcą profesora, a w latach 1925–1929 profesorem nadzwyczajnym i kierownikiem Katedry Anatomii Opisowej Zwierząt Domowych na Studium (Wydziale) Weterynaryjnym Uniwersytetu Warszawskiego. W roku 1925 wykładał też zoogeografię na Uniwersytecie Warszawskim. W roku 1925 habilitował się tamże z anatomii i biologii na podstawie rozprawy *Z badań nad otulką Amphipeplea Nilss.* W latach 1929–1935 był dyrektorem Państwowego Muzeum Zoologicznego w Warszawie. W tym okresie odbył kilka zamorskich wypraw badawczych, m.in. do Egiptu, Brazylii, na Martynikę, do Parany, Kapsztadu i Angoli, przywożąc bogate zbiory. W roku 1935 objął Katedrę Zoologii Systematycznej i Morfologicznej na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym Uniwersytetu Warszawskiego.

Zajmował się głównie anatomią, histologią i geograficznym rozmieszczeniem błotniarek, pisał też doniesienia na temat ślimaków lądowych, drobne notatki na temat wijów, płazów i gadów ziem polskich oraz wspomnienia z wypraw naukowych.

Dnia 3.VIII., będąc rannym w Powstaniu Warszawskim, podczas ewakuacji domu profesorskiego został przez hitlerowca zastrzelony.

Roman Kuntze (1902–1944) – zoolog, entomolog, genetyk, zoogeograf. Urodził się w Trembowli. Do gimnazjum uczęszczał w Tarnopolu, a maturę uzyskał we Lwowie. W latach 1920–1924 studiował nauki przyrodnicze w Uniwersytecie Lwowskim, specjalizując się w zoologii pod kierunkiem prof. Jana Hirschlera, a w entomologii u Jana Kineła i Jarosława Łomnickiego w Muzeum im. Dzieduszyckich. W latach 1922–1927 był asystentem w Zakładzie Ochrony Lasu i Entomologii na Politechnice Lwowskiej u prof. Aleksandra Kozikowskiego. W roku 1925 uzyskał doktorat filozofii w zakresie zoologii u prof. Jana Hirschlera. W latach 1931–1937 wykładał w Uniwersytecie Lwowskim systematykę i biologię owadów, faunę kręgowców Polski i zoogeografię. W roku 1936 został profesorem nadzwyczajnym zoologii w SGGW w Warszawie. Wykładał tam zoologię, zoologię leśną, naukę o szkodnikach roślin. Podczas okupacji niemieckiej wykładał na tajnych kompletach i opracował wzorowy skrypt zoologii. Współpracował z Państwowym Muzeum Zoologicznym oraz z Pracownią Techniki Ochrony Roślin. Brał udział w międzynarodowych kongresach i zjazdach zoologicznych, był także współpracownikiem redakcji kilku czasopism przyrodniczych. Był współpracownikiem Komisji Fizjograficznej i Komisji Geograficznej PAU oraz kilku zagranicznych towarzystw naukowych.

Był wszechstronnym uczonym. Głównymi jego rozprawami są: *Studia nad fauną kserotermiczną na Podolu, w Brandenburgii, Austrii i Szwajcarii* (1931), wspólnie z Janem Noskiewiczem *Zarys zoogeografii polskiego Podola* (1938), badania eksperymentalno-genetyczne pt. *Analiza genetyczna gatunku chrząszcza *Melosoma aenea** (1923), wspólnie z Gustawem Poluszyńskim *Analiza genetyczna zmienności ubarwienia barczatki *Dendrolimus pini** (1929), *Studia biostatyczne nad zmiennością geograficzną biegacza *Carabus arvensis* na ziemiach polskich* (1928) oraz liczne artykuły, notatki i obserwacje nad pasożytniczymi błonkówkami i muchówkami, nad przyczynami masowego pojawu i rozmieszczenia gryzoni rolnych. Był on w okresie międzywojennym jednym z najzdolniejszych, najwszechstronniejszych i najbardziej płodnych przyrodników polskich.

Zginął w powstaniu warszawskim dnia 2.VIII., rozstrzelany przez hitlerowców przy ewakuacji domu profesorskiego. Jedną z sal wykładowych w Uniwersytecie Wrocławskim nazwano jego imieniem.

Zofia Kuntze (z domu **Grabowska**) (1900–1944) – żona Romana Kuntze, zoolog, cytolog. Urodzona 4.I. we Lwowie. Po ukończeniu tamże gimnazjum studiowała w Uniwersytecie Lwowskim nauki przyrodnicze, specjalizując się w cytologii u prof. Jana Hirschlera. W latach 1921–1936 była nauczycielką biologii, ostatnio dyrektorką gimnazjum we Lwowie.

W roku 1933 uzyskała doktorat filozofii w zakresie zoologii na podstawie rozprawy *O składnikach plazmatycznych w komórkach rozrodczych męskich raka rzecznoego* (1929). Po przeniesieniu się w roku 1937 do Warszawy pracowała

w Polskim Radiu, podczas okupacji uczyła na tajnych kompletach, opracowywała też zbiory muchówek w Państwowym Muzeum Zoologicznym.

Zmarła 18.VIII. z ran odniesionych podczas powstania warszawskiego.

Andrzej Dunajewski (1908–1944) – zoolog, systematyk i faunista w dziedzinie ornitologii. Urodził się 3.VIII. w Woli Justowskiej koło Krakowa. Uczęszczał do gimnazjum św. Anny w Krakowie, po czym studiował nauki biologiczne w Uniwersytecie Jagiellońskim, uzyskując stopień magistra zoologii na podstawie pracy, wykonanej pod kierunkiem prof. Henryka Hoyera juniora, o naczyńiach limfatycznych węgorka. Doktorat uzyskał na podstawie pracy o ptakach Wołynia podczas okupacji w Tajnym Uniwersytecie Warszawskim. W latach 1933–1939 był asystentem w Dziale Kręgowców Państwowego Muzeum Zoologicznego w Warszawie, a od 1940 roku pracował w Związku Organizacji Rybackiej. Swymi ornitologicznymi badaniami obejmował powiat włoszczowski, Czarnohorę i Wołyń. W 1939 roku doskonalił się w ornitologii pod kierunkiem prof. E. Stresemanna w Berlinie.

Był wybitnym ornitologiem systematykiem, taksonomem. W jego bogatym dorobku naukowym znajdują się 3 pozycje książkowe pt. *Klucz do oznaczania ptaków Polski*, *Ptaki* [w:] *Fauna środkowodna Polski* oraz *Ptaki wodne i ich znaczenie w rybactwie*. Opisał 18 nowych form geograficznych.

Zginął jako żołnierz Armii Krajowej w powstaniu warszawskim wraz z żoną i córką w sierpniu 1944 roku na Starówce podczas bombardowania.

Piotr Słonimski (1893–1944) – zoolog, a zarazem lekarz, histolog. Urodził się w Warszawie 5.XII. jako brat poety Antoniego. Nauki przyrodnicze studiował w Uniwersytecie Lwowskim i Uniwersytecie Warszawskim, gdzie w roku 1922 z rąk prof. Konstantego Janickiego uzyskał doktorat filozofii w zakresie zoologii. Studiował następnie w Uniwersytecie Warszawskim nauki lekarskie, uzyskując w roku 1928 doktorat medycyny. Od roku 1918 był starszym asystentem, następnie adiunktem w Zakładzie Histologii i Embriologii Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Warszawskiego, tam też habilitował się w roku 1932 z zakresu histologii. Podczas okupacji niemieckiej wykładał na Tajnym Uniwersytecie Ziemi Zachodnich. Był lekarzem AK i był więziony na Pawiaku.

Jako zoolog publikował prace na temat systematyki i ekologii wrotków oraz wypławków, a jako histolog na temat przyżyciowego barwienia komórek, wpływu hormonu tarczycy na wzrost i rozwój różnych gatunków kręgowców, embriogenezy i morfologii składników krwi kręgowców, powstawania hemoglobiny i geny erytrocytów u zarodków.

Zginął w 1944 roku jako lekarz AK w powstaniu warszawskim w szpitalu św. Elżbiety na Mokotowie.

Michał Strankowski (1902–1944) – zoolog, parazytolog. Urodził się we wsi Czermno w pow. plockim. Gimnazjum ukończył w Płocku. W latach

1924–1928 studiował nauki przyrodnicze w Uniwersytecie Warszawskim, gdzie pod kierunkiem prof. Konstantego Janickiego wykonał dyplomową pracę na temat budowy i histologii przywry *Polystomum integerrimum* i na jej podstawie złożył egzamin na nauczyciela szkół średnich. W latach 1920–1931 pracował jako stypendysta Funduszu Kultury Narodowej w Zakładzie Zoologii Uniwersytetu Warszawskiego i w roku 1931 na podstawie rozszerzonej rozprawy pt. *Badania anatomiczne i histologiczne nad Polystomum integerrimum* uzyskał stopień doktora filozofii w zakresie zoologii. W latach 1931–1933 pracował jako nauczyciel gimnazjalny w Kielcach. W roku 1933 powrócił do Warszawy, złożył państwowy egzamin pedagogiczny i objął pracę jako nauczyciel, ostatnio dyrektor jednej ze szkół warszawskich.

Sam lub przy współautorstwie innych badaczy ogłosił około 10 rozpraw z dziedziny parazytologii.

Zginął 9.VIII. podczas powstania warszawskiego na Starówce pod gruzami domu, w którym mieszkał.

Grupa III:

Zamęczeni w obozach niemieckich lub sowieckich

Michał Siedlecki (1873–1940) – zoolog, protozoolog, organizator rybactwa morskiego i ochrony przyrody. Urodził się 8.IX. w Krakowie, tam też ukończył gimnazjum. Od roku 1891 studiował nauki przyrodnicze w Uniwersytecie Jagiellońskim, specjalizując się w zoologii pod kierunkiem profesorów Antoniego Wierzejskiego i Kazimierza Kostaneckiego. Po doktoracie filozofii w roku 1896 odbywał studia specjalistyczne u znakomitych zoologów w Berlinie, Paryżu i na Stacji Zoologicznej w Neapolu. W roku 1888 wrócił do Krakowa i tutaj habilitował się. W roku 1900 otrzymał nagrodę Francuskiej Akademii Nauk. W roku 1904 został mianowany profesorem nadzwyczajnym zoologii w Uniwersytecie Jagiellońskim. W latach 1899–1912 wykładał fizjologię zwierząt domowych na Studium Rolnym, a w latach 1900–1912 także biologię dla medyków i przyrodników. Odbył podróże naukowe nad Atlantyk i Morze Śródziemne (1903), do Egiptu i Nubii (1906) oraz do Indonezji i na Cejlon (1907–1908). W roku 1912 został mianowany profesorem zwyczajnym i objął Katedrę Zoologii na wydziale Filozoficznym po prof. Antonim Wierzejskim. Od roku 1903 był członkiem Akademii Umiejętności (PAU), a w roku 1919 został doktorem *honoris causa* Uniwersytetu w Strasburgu. W latach 1919–1921 był organizatorem, pierwszym rektorem i profesorem świeżo powstałego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie.

Działalność naukową rozwijał w trzech kierunkach: 1) prowadząc studia zoologiczne i protozoologiczne, a także nad budową leukocytów, rozmnażaniem i cyklem rozwojowym hurmaczków (*Coccidia*), stwierdzając po raz pierwszy w świecie proces rozmnażania płciowego u pierwotniaków. W latach 1899–1902 ogłosił pracę o rozwoju płciowym gregaryn, a w latach 1905–1908 przy

współautorstwie prof. F. Krzysztalowicza wyniki badań nad zarazkami kiły, 2) prowadził badania nad przystosowaniem zwierząt do warunków życia tropikalnego, pisząc m.in. o budowie i sposobie życia jawańskiej żaby latającej (1908), o locie spadochronowym owadów (1917), opublikował też piękne dzieło pt. *Jawa*, 3) pisał na temat biologii morza polskiego, spraw rybactwa morskiego oraz ochrony przyrody. Brał udział w organizowaniu Morskiego Laboratorium Rybackiego na Helu. Reprezentował Polskę na posiedzeniu Międzynarodowej Rady Morza w Kopenhadze, w Radzie Międzynarodowego Biura Ochrony Przyrody w Brukseli. Zasłużył się też w dziedzinie ochrony wielorybów, niektórych ryb wędrownych oraz żubra. Był autorem wielu pięknych książek popularno-przyrodniczych. Wykształcił wielu uczniów.

Dnia 6.XI.1939 roku został wraz z wieloma profesorami Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Górniczej w auli Uniwersytetu w słynnej akcji „Sonderaktion Krakau” przez hitlerowców aresztowany, osadzony w obozie karnym Sachsenhausen, gdzie zmarł 11.I.1940 roku z wycieńczenia.

Kazimierz Kostanecki (1863–1940) – anatom porównawczy, embriolog doświadczalny, cytolog. Urodził się 25.XII. w Myszakowku w woj. poznańskim. Po ukończeniu w roku 1884 gimnazjum w Poznaniu studiował medycynę w Berlinie, uzyskując w roku 1890 doktorat medycyny i chirurgii. W roku 1886 otrzymał złoty medal za pracę konkursową na temat zależności między uchem środkowym a gardzielią u człowieka. W latach 1889–1890 był tamże asystentem w Katedrze Anatomii Opisowej Człowieka, w roku 1890 asystentem w Zakładzie Fizjologii we Wrocławiu, a w latach 1891–1892 prosektorem anatomii w Gissen. W roku 1892 został powołany przez Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Jagiellońskiego na profesora zwyczajnego anatomii porównawczej, a po przejściu prof. Teichmana na emeryturę, został w roku 1894 profesorem zwyczajnym anatomii opisowej na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kierując tą katedrą przez 40 lat, zreformował ją pod względem dydaktycznym i naukowym na wzór zachodnioeuropejski. Był dwukrotnie wybierany na dziekana i czterokrotnie rektora. Po przejściu w roku 1935 na emeryturę, otrzymał tytuł profesora honorowego. Był znakomitym dydaktykiem i uczonym, jednym z najbardziej zasłużonych członków AU i PAU, jej wieloletnim sekretarzem generalnym i prezesem. Wyjednał w roku 1896 uchwałę o dopuszczaniu kobiet do studiów lekarskich, na asystenturę i do habilitacji. Jako kurator Bratniej Pomocy Medyków przyczynił się do budowy Domu Medyków Uniwersytetu Jagiellońskiego, a w latach 1914–1918 jako wiceprezydent miasta Krakowa stworzył kilka placówek sanitarnych dla rannych żołnierzy. Był doktorem *honoris causa* aż pięciu uniwersytetów.

Jego bardzo bogaty dorobek naukowy dzieli się na trzy grupy: 1) prace anatomiczno-porównawcze wykonane w Niemczech nad mięśniami gardła i podniebienia oraz okolicy szyi i głowy człowieka, 2) wykonane w Krakowie prace cytologiczne i doświadczalne, w których wykazał m.in. proces powstawania i rolę

centrosomu oraz włókien wrzeciona podczas mitozy, 3) prace nad anatomią i fizjologią fałdów otrzewnej, zwłaszcza rozprawa nad anatomią i fizjologią jelita ślepego u kręgowców, w której wykazał, że zarówno ślepa kiszka, jak i wyrostek robaczkowy są narządami czynnymi, nie wykazującymi żadnych cech zwyrodnienia. Wykształcił wielu uczniów. Był chlubą nauki polskiej.

Aresztowany przez Niemców dnia 6.XI.1939 roku w słynnej akcji „Sonderaktion Krakau” został wysłany do obozu koncentracyjnego Sachsenhausen, gdzie 11.I.1940 roku padł ofiarą hitlerowskiego barbarzyństwa.

Tadeusz Garbowski (1869–1940) – zoolog, entomolog, filozof przyrody, psycholog zwierząt. Urodził się we Lwowie. Do gimnazjum uczęszczał w rodzinnym mieście. Po ukończeniu studiów prawa w Uniwersytecie Lwowskim, wstąpił w roku 1890 na studia nauk przyrodniczych w tejże uczelni, będąc uczniem m.in. prof. Benedykta Dybowskiego i doc. Henryka Wielowieyskiego. Studia przyrodnicze ukończył w Wiedniu, gdzie w roku 1893 uzyskał doktorat na podstawie pracy o faunie motyli Galicji. W roku 1897 habilitował się tamże na podstawie rozprawy o skorupiakach obunogich (*Amphipoda*) Morza Śródziemnego (cz. I, *Scinidae*). W Wiedniu był asystentem kolejno u wybitnych zoologów K. Grobena i B. Hatscheka. W roku 1898 na propozycję prof. Antoniego Wierzejskiego, który widział w nim swego następcę, przeniósł się na Uniwersytet Jagielloński, gdzie pełnił kolejno funkcję asystenta, docenta, a od roku 1903 profesora nadzwyczajnego zoologii. W roku 1911 objął Katedrę Filozofii Przyrody i prowadził ją do emerytury w roku 1935. W roku 1922 utworzył Zakład Psychogenetyczny poświęcony badaniom psychiki i obyczajów zwierząt. Odbył podróże naukowe do wielu zagranicznych zakładów i stacji zoologicznych.

Był członkiem wielu zagranicznych towarzystw naukowych, autorem wielu bardzo cennych, często pionierskich prac, dających się podzielić na cztery dziedziny: 1) faunistyczną (głównie nad motylami i chrząszczami), 2) anatomiczno-filogenetyczną, 3) mechaniki rozwojowej, 4) filozoficzną. Miał wielkie zdolności literackie i artystyczne: pisał wiersze, grał artystycznie na skrzypcach i fortepianie, pisał kompozycje muzyczne wprowadzając znaki nutowe własnego pomysłu, malował obrazy. Był świetnym wykładowcą, wychował wielu uczniów w zakresie zoologii, filozofii i psychologii zwierząt.

Dnia 6.XI.1939 roku został wraz z profesorami Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Górniczej w auli Uniwersytetu Jagiellońskiego przez gestapowców aresztowany, wywieziony do obozu koncentracyjnego Sachsenhausen i tam zginął 9.I.1940 roku z wycieńczenia organizmu.

Mieczysław Oxner (1879–1944) – zoolog, oceanograf. Urodził się 31.XII. w Żyrardowie. Gimnazjum ukończył w Warszawie, a nauki przyrodnicze studiował w Berlinie i Zurychu, gdzie w roku 1905 uzyskał doktorat filozofii w zakresie zoologii. W latach 1906–1907 był asystentem Collège de France, po czym przeniósł się do Instytutu Oceanograficznego w Monaco, gdzie był asystentem, od roku

1912 kierownikiem laboratorium, a od roku 1918 do śmierci wicedyrektorem. Utrzymywał żywy kontakt z nauką polską, prawie corocznie do Polski przyjeżdżał, a kilku biologom polskim umożliwił staże specjalistyczne w Monako.

Ogłosił około 100 rozpraw, z czego kilkanaście wspólnie z prof. Józefem Nusbaumem-Hilarowiczem na temat regeneracji wstęźniaków oraz systematyki, biologii i fizjologii ryb morskich. Był na miarę światową specjalistą w budowie ogromnych akwariów morskich i aklimatyzacji zwierząt morskich do warunków sztucznych. Pełnił też obowiązki konsula honorowego Rzeczypospolitej Polskiej w Księstwie Monako, akcentując zawsze, pomimo pochodzenia żydowskiego, swoją polskość, za co został przez hitlerowców uprowadzony do Francji i przywieziony do Polski. Przebywał najpierw na Majdanku, po czym został skierowany do Oświęcimia, gdzie zginął 4.VII.1944 roku.

Szymon Tenenbaum (1892–1941) – zoolog, entomolog, pedagog. Urodził się w Warszawie 31.I., tam też ukończył gimnazjum. W latach 1911–1914 studiował nauki przyrodnicze w Uniwersytecie Jagiellońskim, uwieńczył w roku 1932 doktoratem filozofii w zakresie zoologii u prof. Jana Prüffera w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. W roku 1913 spędził 4 miesiące na Balearach, skąd przywiózł bardzo bogate i ciekawe zbiory entomologiczne. Od roku 1914 był nauczycielem, później zaś dyrektorem w gimnazjum żydowskim w Warszawie.

Zbiory z Balearów opracował w pięciu publikacjach, spośród których *Fauna koleopterologiczna Wysp Balearskich* (1915) obejmuje wykaz 1677 gatunków, z czego 352 to nowe dla tego obszaru, z podaniem ich rozmieszczenia i ekologii. Ponad 20 prac poświęcił też faunie chrząszczy Polski, wykazując dla Mazowsza wiele nowych gatunków. Odbывał wyprawy naukowe do wielu zamorskich krajów, gromadził materiały do fauny owadów nawet będąc zamknięty w getcie warszawskim. Wiele cennych materiałów i rękopisów zginęło podczas wojny. Wraz z S. Sumińskim opracował *Przewodnik zoologiczny po okolicach Warszawy* (1921).

Dnia 29.XI.1941 roku zginął w getcie warszawskim, rezygnując z proponowanej mu przez przyjaciół zoologów pomocy w ucieczce.

Stanisław Sumiński (1891–1943) – zoolog, entomolog, pedagog. Urodził się 8.V. w Bolesławcu koło Olkusza. Gimnazjum ukończył w Warszawie, zaś studia przyrodnicze w latach 1910–1914 w Uniwersytecie Jagiellońskim. Tam też uzyskał w roku 1919 doktorat filozofii w zakresie zoologii. W latach 1912–1939 (podczas hitlerowskiej okupacji tajnie) był nauczycielem nauk przyrodniczych w gimnazjach warszawskich. Był cenionym prelegentem w Radiu Polskim, gdzie wygłosił około 500 pogadanek.

Ogłosił kilkanaście prac na temat fauny ważek, płazów i gadów ziem polskich, wydał też *Podręcznik biologii* (1920), a wraz z Szymonem Tenenbaumem *Przewodnik zoologiczny po okolicach Warszawy* (1921). Był redaktorem dwutomowego wydawnictwa *Ziemia i ludzie* (1933).

Aresztowany w roku 1943 przez gestapo, został 3.XI. zamęczony w obozie koncentracyjnym na Majdanku.

Alfred Lityński (1880–1945) – zoolog, hydrobiolog, etolog. Urodził się 16.IX. w Bligradzie (Besarabia). Do gimnazjum uczęszczał w Żytomierzu i Rydze. Nauki przyrodnicze studiował w latach 1899–1901 w Dorpacie, lecz musiał je przerwać. Za udział bowiem w niepodległościowej pracy został w roku 1902 aresztowany, przez siedem miesięcy więziony, po czym zesłany na osiedlenie się do Drui nad Dźwiną. W roku 1905 korzystając z amnestii, przeniósł się na Uniwersytet Jagielloński, gdzie studiując głównie pod kierunkiem prof. Antoniego Wierzejskiego, uzyskał w roku 1908 absolutorium. W tymże roku przeniósł się do Zakopanego, gdzie pracując w szkole średniej, a równocześnie oświatowo i społecznie, głównie w Towarzystwie Tatrzańskim, z wielkim entuzjazmem prowadził badania nad fauną jezior tatrzańskich. W roku 1913 na podstawie rozprawy *Rewizja fauny tatrzańskiej wioślarek (Cladocera)*, Cz. I *Daphnidae* (1913) uzyskał w Uniwersytecie Jagiellońskim doktorat filozofii w zakresie zoologii.

Na temat fauny wodnej Tatr opublikował kilkanaście dalszych prac, spośród których najważniejszą jest *Jeziora Tatrzańskie i zamieszkująca je fauna wioślarek* (1917). Rozprawa ta była w owym czasie w literaturze światowej jedną z najnowszej ujętych prac w dziedzinie planktologii. Wszystkie jego prace są ujęte kompleksowo z szerokim uwzględnieniem tła ekologicznego. Lata 1916–1920 spędził w Lublinie na stanowisku profesora gimnazjum, a zarazem inspektora rybackiego. Z tego okresu pochodzą jego dwie prace o tematyce limnograficznej. W roku 1920 Instytut Biologii Doświadczalnej im. M. Nenckiego powierzył mu zorganizowanie na Wigrach Stacji Hydrobiologicznej, którą bardzo ofiarnie kierował do jesieni 1939 roku. Zabłysnął w tym okresie talentem organizacyjnym i naukowym, tworząc wzorowy, jeden z ważniejszych w Europie ośrodków nowoczesnej limnologii. Prócz zooplanktonu zajmował się też sieją i sielawą wigierską, wyodrębnił endemiczną formę siei *Coregonus holsatus* f. *vigrensis*. Redagował „Sprawozdania Stacji Hydrobiologicznej na Wigrach”, przekształcone w roku 1926 na „Archiwum Hydrobiologii i Rybactwa”. Jego staraniem powstała też w roku 1937 Stacja Biologiczna w Pińsku. Opracował pierwszy w Polsce akademicki podręcznik *Hydrobiologia ogólna*, który po uzupełnieniu po wojnie przez jego ucznia Leszka K. Pawłowskiego ukazał się w roku 1952. W roku 1924 habilitował się w Uniwersytecie Warszawskim na docenta hydrobiologii, a w latach 1924–1938 dojeżdżał tamże na wykłady zleczone.

Pod pseudonimem „Leśny” był w latach 1941–1944 redaktorem konspiracyjnej gazetki Armii Krajowej pt. „Echa leśne”, za co został 25.II.1945 roku przez NKWD aresztowany, brutalnie załadowany do transportu na Syberię i 25.III.1945 roku zmarł z wycieńczenia w wagonie więziennym pod Smoleńskiem.

Mieczysław Stein (1913–1940) – zoolog, entomolog. Urodził się 9.XII. w Bielski Białej. Po maturze w Państwowym Gimnazjum im. K. Marcinkowskiego

w Poznaniu studiował w latach 1932–1937 nauki przyrodnicze, a ubocznie też geografię w Uniwersytecie Poznańskim, uzyskując w roku 1937 stopień magistra filozofii w zakresie biologii ogólnej oraz absolutorium z geografii. Od roku 1937 był nauczycielem nauk przyrodniczych w Prywatnym Gimnazjum ks. Piotrowskiego w Poznaniu, a równocześnie wolontariuszem w Zakładzie Zoologii i Entomologii Wydziału Rolniczo-Leśnego Uniwersytetu Poznańskiego u prof. Ludwika Sitowskiego. Prowadził tam badania nad instynktami pszczół oraz ich reakcjami na światło i barwy i miał już zadowalające wyniki. W ogólnej ucieczce Wielkopolan przed Niemcami na wschód znalazł się wraz z narzeczoną we Lwowie, gdzie w czerwcu 1940 roku, nie mając paszportów sowieckich, zostali przez ukraińskiego milicjanta na ulicy aresztowani i doprowadzeni wprost do transportu Polaków skazanych na wywóz w głąb ZSRR. Po wielotygodniowej podróży koleją i barką po Północnej Dźwinie wysadzono ich na ląd w Wierchniej Tajmie w archangielskiej obłasti i popędzono pieszo do leśnego posesiołka Ustiliszcze. Po trzymiesięcznej pracy o głodzie, wśród bardzo ciężkich warunków bytu i upokorzeń, obydwójce z rozpaczą zdecydowali się na pieszą ucieczkę, kierując się tajgą na południe, żywiąc się wyłącznie leśnymi jagodami. Z powodu głodu i ogólnego wycieńczenia Stein zmarł w archangielskiej tajdze między Wierchnią Tajmą a Kotlasem dnia 1.X.1940 roku i tam został przez narzeczoną pochowany. Narzeczona została aresztowana, dzięki amnestii doczekała się wyzwolenia, a wyjechawszy z ZSRR, została skierowana do pracy z młodzieżą polską w Afryce Wschodniej.

Ludwik Jaxa-Bykowski (1881–1948) – zoolog, pedagog, antropolog. Urodził się 19.I. w Zagwoździu, powiat stanisławowski. Po ukończeniu gimnazjum w Stanisławowie studiował w latach 1899–1903 nauki przyrodnicze w Uniwersytecie Lwowskim, specjalizując się w zoologii pod kierunkiem prof. Benedykta Dybowskiego i prof. Józefa Nusbauma-Hilarowicza, a w naukach pedagogiczno-psychologicznych u prof. Kazimierza Twardowskiego. Już w roku 1903 złożył państwowy egzamin na nauczyciela szkół średnich, a w roku 1904 uzyskał doktorat filozofii w zakresie zoologii. Od roku 1904 uczył nauk przyrodniczych w gimnazjach w Przemyślu, Samborze, a od 1907 roku we Lwowie, gdzie w roku 1917 został dyrektorem VIII gimnazjum. W roku 1921 został wizytatorem Okręgu Szkolnego Lwowskiego, a zarazem profesorem zwyczajnym zoologii i parazytologii w Akademii Medycyny Weterynaryjnej i wykładowcą w Państwowym Seminarium Pedagogicznym we Lwowie. W latach 1923–1924 był dyrektorem Departamentu Nauki i Szkół Wyższych w Ministerstwie WRiOP. Na każdym stanowisku był propagatorem nowych kierunków w pedagogice, zwłaszcza w nauczaniu biologii. Uzyskawszy w r. 1924 płatny urlop, odbył studia uzupełniające z zakresu pedagogiki, psychologii i antropologii w Sorbonie i Marburgu. Wróciwszy do kraju, kontynuował swoją pracę w Akademii Medycyny Weterynaryjnej. W roku 1926 odbył w Uniwersytecie Poznańskim habilitację z pedagogiki i został

w roku 1927 profesorem zwyczajnym pedagogiki i kierownikiem Zakładu, a od roku 1932 Instytutu Pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego. W roku 1934 Minister zlikwidował ten Instytut, a prof. Bykowskiego jako działacza Stronnictwa Narodowego przeniósł na emeryturę 19 lat przed wiekiem preklusywnym. Mimo to został w latach 1934–1939 zatrudniony tamże na wykłady zleczone. Podczas okupacji był organizatorem, a w latach 1941–1943 rektorem tajnego Uniwersytetu Ziemi Zachodnich w Warszawie, przez który przeszło 1747 młodzieży w stolicy i 434 studentów na prowincji. Po wojnie został reaktywowany na stanowisku profesora i dyrektora Instytutu Pedagogiki, lecz w roku 1946 został pod zarzutem działalności nielegalnej organizacji Stronnictwa Narodowego aresztowany i zasądzony na 5 lat więzienia. Sąd Najwyższy wyrok ten 23.II.1948 roku uchylił, a ciężko schorowany profesor został 16.III.1948 roku z więzienia zwolniony, lecz już 28.VI. zmarł z wycieńczenia w szpitalu w Poznaniu.

Ogłosił około 200 prac, artykułów, recenzji, spośród których tematyki zoologicznej dotyczą: anatomia osiadłych wieloszczetów (1903), morfologia pasożytnej ryby *Fierasfer* (1904), proces transplantacji u *Lumbricidae* oraz artykuły o faunie morskiej (1902), dawiniźmie, dziedziczności, a także wskazówki do zajęć praktycznych z zootomii (1911). Reszta jego publikacji dotyczy pedagogiki, psychologii i antropologii. Był twórcą antropologii pedagogicznej i pionierem biologizowania nauk pedagogiczno-psychologicznych.

Kazimierz Kulwieć (1891–1943) – zoolog, entomolog, krajoznawca, pedagog. Urodził 1.V. w Trubiszkach na Litwie. Gimnazjum ukończył w roku 1892 w Suwałkach, a studia przyrodnicze w roku 1897 w Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim ze stopniem kandydata nauk. Przez kilka lat był asystentem zoologii u profesora zoologii Mikołaja Nasonowa. Stopień magistra uzyskał w Odessie na podstawie pracy o owadach prostoskrzydłych i różnoskrzydłych. Będąc na Krymie, zapoznał się z metodami pracy nad ochroną roślin i odtąd stał się gorliwym propagatorem tej dziedziny wiedzy w Królestwie Polskim. W roku 1904 założył pierwszą na ziemiach polskich Pracownię Naukową do Badań nad Ochroną Roślin przy Towarzystwie Naukowym Warszawskim, publikując wiele prac, artykułów i odezw z tej dziedziny. Opracował też pierwszy w Polsce i jedyny do 1931 roku w naszym kraju klucz do oznaczania pt. *Chrząszcze polskie* (1907). Od roku 1898 uczył biologii i geografii w prywatnych szkołach średnich w Warszawie. W roku 1915 będąc na uchodźstwie, założył prywatne gimnazjum polskie w Moskwie, które w 1919 roku przeniósł do Warszawy i do roku 1928 był jego dyrektorem.

Pozostawił około 400 publikacji z zakresu zoologii, botaniki, krajoznawstwa i pedagogiki. Głównym kierunkiem jego zainteresowań było krajoznawstwo, dla którego położył ogromne zasługi, podtrzymując podczas niewoli ducha narodowego. Był redaktorem głównego organu Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego pt. „Ziemia”. Od roku 1929 mieszkał w Toruniu.

Wybuch II wojny zastał go w Nowogródzkim, skąd został przez Sowieców wywieziony w okolice Archangielska, gdzie zmarł z głodu i wycieńczenia.

Grupa IV:

Przebywali w obozach niemieckich lub sowieckich i zmarli niedługo po powrocie z nich

Paweł Łoziński (1883–1942) – zoolog, histolog, cytolog, entomolog. Urodził się 13.XII. w Krakowie. Po ukończeniu w rodzinnym mieście gimnazjum studiował w latach 1902–1906 nauki przyrodnicze w Uniwersytecie Jagiellońskim, gdzie w roku 1907 otrzymał stopień doktora filozofii w zakresie zoologii. W latach 1907–1909 był asystentem w Katedrze Anatomii Porównawczej u prof. Henryka Hoyera juniora, a następnie aż do emerytury w 1937 roku był nauczycielem biologii i towaroznawstwa w Akademii Handlowej w Krakowie. Równocześnie pracował w zakładach Uniwersytetu Jagiellońskiego naukowo, habilitując się tamże z zoologii w roku 1923. W latach 1923–1939 prowadził na Wydziale Filozoficznym i Wydziale Rolnym wykłady zleczone i ćwiczenia z histologii, embriologii i anatomii porównawczej. W roku 1934 został mianowany profesorem tytularnym.

Prace jego dotyczą głównie anatomii, histologii i cytologii owadów oraz systematyki błonkówek, wśród których opisał szereg gatunków nowych dla ziem polskich.

Aresztowany dnia 6.XI. 1939 roku w akcji „Sonderaktion Krakau”, został wywieziony do obozu Sachsenhausen, skąd wrócił schorowany i zmarł z wycieńczenia 17.II.1942 roku.

Marian Masłowski (1898–1945) – chemik, entomolog. Urodził się 2.VIII. w Zawierciu. Ukończył Szkołę Handlową w Kielcach, a następnie Wydział Chemii Politechniki Warszawskiej, uzyskując dyplom inżyniera chemii. Z powodu choroby (epilepsja) w zawodzie chemika nie pracował.

Zatrudniało go natomiast od roku 1927 Państwowe Muzeum Zoologiczne w Warszawie, gdzie jako stypendysta Funduszu Kultury Narodowej opracowywał faunę motyli i ptaków okolic Zawiercia. Prócz prac opublikowanych przy współautorstwie swego brata Ludwika, ogłosił też *Przyczynek do poznania fauny ornitologicznej powiatu Zawiercie* (1938).

Po kampanii wrześniowej 1939 roku, w której brał udział, dostał się do niemieckiej niewoli, z której został ze względu na stan zdrowia zwolniony. Zmuszony przez okupanta do ciężkiej, ponad jego siły pracy w fabryce niemieckiej w Zawierciu, zmarł z wycieńczenia w marcu 1945 roku.

Stanisław Głazek (1908–1941) – zoolog, entomolog. Urodził się w Częstochowie. Po maturze w Kielcach i ukończeniu w latach 1929–1931 Szkoły

Podchorążych Piechoty rozpoczął w Uniwersytecie Warszawskim studia nauk przyrodniczych.

Będąc wielkim entuzjastą przyrody Gór Świętokrzyskich, zgromadził bardzo bogate zbiory zoologiczne i botaniczne z tych terenów. W latach 1933–1939 był stypendystą, następnie asystentem w Państwowym Muzeum Zoologicznym w Warszawie, gdzie opracowywał swoje zbiory, głównie chrząszczy. Sprawował też opiekę nad całością zbiorów chrząszczy w Muzeum, publikując kilka prac na ich temat. Opracował bibliografię fizjograficzną Gór Świętokrzyskich, która będąc w 1939 roku w druku, uległa zniszczeniu, lecz na podstawie pozostałych notatek została po wojnie odtworzona przez jego żonę.

Wróciwszy schorowany z kampanii wrześniowej 1939 roku, zmarł na gruźlicę 17.XI.1941 roku.

Stanisław Minkiewicz (1877–1944) – zoolog, hydrobiolog, entomolog stosowany. Urodził się 3.II. w Chełmie Lubelskim. Po ukończeniu tamże gimnazjum studiował w latach 1897–1903 nauki przyrodnicze w Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim. W latach 1905–1906 był asystentem w Katedrze Zoologii Uniwersytetu Jagiellońskiego u prof. Antoniego Wierzejskiego, a w latach 1917–1918 asystentem w Zakładzie zoologii Akademii Rolniczej w Dublinach u prof. Mieczysława Kowalewskiego. W latach 1915–1917 walczył w Legionach Polskich. W roku 1913 uzyskał w Uniwersytecie Lwowskim u prof. Józefa Nusbauma-Hilarowicza stopień doktora filozofii w zakresie zoologii, a w roku 1935 habilitację z zoologii w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie u prof. Jana Prüffera. W latach 1918–1944 był kierownikiem Działu Entomologii Państwowego Instytutu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego w Puławach, jednocześnie w latach 1922–1944 kierownikiem Wydziału Ochrony Roślin i dwukrotnie dyrektorem całego Instytutu. Odbył wiele podróży naukowych, był członkiem kilku zagranicznych towarzystw naukowych.

Początkowo zajmował się fauną jezior tatrzańskich, publikując kilka cennych rozpraw o widłonogach i całości fauny wodnej Tatr, później zaś wyłącznie biologią i sposobami zwalczania groźnych szkodników roślin uprawnych, przysparzając nauce i gospodarce kraju wielkie korzyści. Pobity przez gestapo podczas śledztwa, zmarł wkrótce 2.II.1944 roku.

Ambroży Moszyński (1894–1941) – zoolog, hydrobiolog. Urodził się 7.XII. w Wasyl-Sursku (Rosja). Po ukończeniu gimnazjum w Moskwie rozpoczął studia nauk przyrodniczych w Uniwersytecie Moskiewskim, lecz z powodu wojny musiał je przerwać i dopiero po przyjeździe do Polski w roku 1919 mógł je od roku 1920 kontynuować w Uniwersytecie Poznańskim, głównie pod kierunkiem prof. Jana Grochmalickiego. W roku 1921 został tu młodszym asystentem, a od roku 1923 do 1927 był starszym asystentem Katedry Zoologii. W roku 1923 złożył egzamin nauczycielski, a w roku 1925 na podstawie pracy *Materiały do fauny skąposzczetów wodnych (*Oligochaeta limicola*) Wielkiego Księstwa Poznańskiego*

(1925) uzyskał stopień doktora filozofii w zakresie zoologii. Zgromadził ogromne materiały skąposzczetów z różnych środowisk i kontynuował na nich swe studia morfologiczno-systematyczne i ekologiczne przez 15 lat. W celu usamodzielnienia się pod względem naukowym zrezygnował w roku 1927 z asystentury i objął funkcję nauczyciela biologii w Państwowym Gimnazjum i Liceum im. J. Paderewskiego, a następnie w Gimnazjum i Liceum im. Bergera w Poznaniu. Chociaż praca ta była trudna do pogodzenia z ambicjami badacza, to jednak prawie codziennie przychodził po południu do Zakładu Zoologii i pracował z wielką wytrwałością i systematycznością. W XII.1939 roku został wraz z rodziną wysiedlony z Poznania i wywieziony do Warszawy. Żył tam w nadzwyczaj ciężkich warunkach, pracując tylko jako wykładowca biologii na konspiracyjnych kursach Tajnego Uniwersytetu Warszawskiego.

Pozostawił bogaty dorobek naukowy na temat morfologii, systematyki i ekologii skąposzczetów, który zjednał mu opinię jednego z najlepszych w Europie znawców tej grupy zwierząt. Z wielu krajów Europy przysyłali mu badacze tej grupy zwierząt materiały do sprawdzenia lub oznaczenia. Pozostawił do druku obszerną monografię pt. *Skąposzczety (Oligochaeta) Polski i niektórych krajów sąsiednich* oraz klucz do oznaczania tych zwierząt. Faunę skąposzczetów Polski wzbogacił o 43 gatunki, opisał też 10 nowych gatunków. Opisy kilku dalszych nowych dla nauki gatunków zaginęły podczas wojny. Monografia ta, przygotowana jako rozprawa habilitacyjna, została wydana po wojnie przy współautorstwie jego żony. Pierwszy w literaturze opisał skąposzczety pasożytujące w jamie skrzelowej mięczaków i skorupiaków oraz komensalistyczne gatunki żyjące wśród kolonii mszywiolów. Krótkotrwała choroba wynikała z bolesnych przeżyć, głodu i przemęczenia położyła 21.V.1941 roku w Warszawie kres jego pracowitego życia.

Stanisław Jakubisiak (1890–1946) – zoolog, hydrobiolog. Urodził się 14.XI. w Warszawie, tam też ukończył kilka klas gimnazjalnych. Jako 15-letni chłopiec zamieszany w akcję patriotyczną, musiał opuścić Warszawę i wyjechał do Pawłogrodu (Rosja), gdzie w roku 1910 złożył maturę. Gdy i tu policja carska wpadła na trop jego niepodległościowej działalności, wyjechał do Paryża i w roku 1914 ukończył na Sorbonie studia nauk przyrodniczych. Już jako student uzyskał francuskie stypendium i był młodszym asystentem w Katedrze Zoologii Sorbony. W tym charakterze wziął udział w naukowej wyprawie na Morze Śródziemne i do Afryki Północnej, zapoznając się po drodze z pracą kilku nadmorskich stacji zoologicznych. Pragnienie poświęcenia się studiom biologii morza przerwała mu w roku 1915 ochotnicza służba wojskowa. W roku 1915 był ciężko ranny w głowę pod Verdun, a w roku 1917 został komendantem jednego z obozów jeńców niemieckich. Było wśród nich wielu Polaków, którymi gorliwie się zajął. Po zdemobilizowaniu powrócił do Sorbony i zajął się trudną do oznaczania i wówczas jeszcze bardzo słabo poznaną grupą skorupiaków widłonogich *Harpacticidae*. Jako znawca spraw Polonii francuskiej, został jednak wkrótce przez rząd polski

powołany do pracy w Konsulacie Polskim, a następnie jako starszy referent w Ambasadzie Polskiej w Paryżu. Pomimo propozycji powrotu na asystenturę do Sorbony, przyjechał w 1927 roku do Polski i objął funkcję starszego asystenta w Katedrze Zoologii u prof. Jana Grochmalickiego. W roku 1929 na podstawie rozprawy *Materiały do fauny skorupiaków widłonogich z rodziny Harpacticidae w Poznaniu i na Pomorzu* uzyskał w Uniwersytecie Poznańskim stopień doktora filozofii w zakresie zoologii. Pragnąc usamodzielnic się pod względem naukowym, objął w roku 1930 funkcję nauczyciela biologii w Państwowym Seminarium Nauczycielskim w Wągrowcu, a w latach 1934–1946 (z wyjątkiem 5-letniej przerwy wojennej) w Państwowym Gimnazjum i Liceum im. Marii Magdaleny w Poznaniu.

Każdą wolną chwilę, zwłaszcza wakacje, poświęcał na wyprawy badawcze po kraju, odwiedził też Francję, Bretanię, wybrzeża Atlantyku, Morza Czarnego, gromadząc mnóstwo materiałów, wśród którego znalazł 17 nowych dla Polski gatunków *Harpacticidae*, opisał nowy dla nauki rodzaj tych zwierząt, 6 nowych dla wiedzy gatunków i 5 nowych odmian. Przesyłali mu też materiały do sprawdzenia lub oznaczenia badacze z różnych instytucji zagranicznych. W XI.1939 roku został wraz z rodziną przez hitlerowców z Poznania wysiedlony i wywieziony do Nowego Przybyszewa w powiecie grójeckim. Żył tam w bardzo trudnych warunkach, lecz nie zaniechał pracy naukowej. Z zapałem zajął się fauną mrówek i ich życiem, napisał pracę pt. *Mrówki okolic Przybyszewa*, na podstawie której w roku 1946 habilitował się w Uniwersytecie MCS w Lublinie na docenta zoologii i rozpoczął organizowanie na Pomorzu morskiej stacji biologicznej UMCS. Niestety, bardzo ciężkie przeżycia okupacyjne spowodowały nieodwracalne wycieńczenie organizmu i śmierć tego badacza w Poznaniu dnia 26.VI.1946 roku.

Henryk Hoyer junior (1864–1947) – anatom porównawczy, histolog, pleoosteolog, z wykształcenia lekarz. Urodził się 13.VII. w Warszawie, gimnazjum niemieckie ukończył w Bydgoszczy, studia medyczne zaś odbywał we Wrocławiu, Strasburgu i Berlinie, uzyskując w 1892 roku doktorat medycyny. Przed kilka lat był asystentem u wybitnych histologów i anatomów niemieckich. W roku 1894 został profesorem anatomii porównawczej w Uniwersytecie Jagiellońskim i odtąd przez 40 lat prowadził bardzo intensywną działalność naukową i dydaktyczną w tej uczelni, wykładając anatomie porównawczą kręgowców dla przyrodników i anatomie zwierząt domowych dla studentów rolnictwa. W roku 1929/30 był rektorem Uniwersytetu Jagiellońskiego. W roku 1925 Alma Mater obdarzyła go doktoratem *honoris causa* Wydziału Filozoficznego, a w roku 1934 Wydziału Rolniczego. W roku 1902 został członkiem korespondentem, a w roku 1920 członkiem rzeczywistym PAU, pełniąc w niej wysokie funkcje, m.in. wiceprezesa. Po przejściu na emeryturę w roku 1934, został profesorem honorowym. Jako 75-letni senior został dnia 6.XI.1939 roku przez hitlerowców w „Sonderaktion Krakau” aresztowany i wywieziony do obozu koncentracyjnego w Sachsenchau-

sen i zaraz po powrocie przystąpił do opracowywania podręcznika anatomii kręgowców. Po wyzwoleniu w 1945 roku powrócił do pracy w Uniwersytecie Jagiellońskim jako profesor kontraktowy. Był członkiem honorowym wielu towarzystw naukowych.

Zainteresowania badawcze Hoyera koncentrowały się głównie wokół zagadnienia rozwoju i anatomii porównawczej układu limfatycznego i krwionośnego kręgowców, zagadnień w ówczesnej nauce bardzo słabo znanych. Hoyer śledząc u wielu zwierząt rozwój układu limfatycznego wykazał, że naczynia limfatyczne powstają jako parzyste i symetryczne uwypuklenia ścian żył, a nie ze szpar w tkankach, jak sądzono. Odkrycie to udokumentowane odpowiednim rysunkiem, zostało uznane za ideał syntezy. Zajmował się też budową węzłów chłonnych, budową śledziony, serca i jego mięśnia oraz skóry ryb. Duże uznanie przyniosły mu też badania kości zwierząt dyluwialnych, anatomia części miękkich nosorożca włochatego i mamuta ze Staruni. Ubocznie zajmował się też antropologią, ewolucjonizmem oraz historią zoologii w Polsce. Doktoryzował 29 osób, spośród których 12 doszło do habilitacji. Wykazywał też wielkie uzdolnienia redakcyjno-wydawnicze. Był autorem dzieła *Fauna dyluwialna Polski* (1937) oraz dwu podręczników: *Anatomia porównawcza zwierząt domowych* (1937) oraz *Anatomia porównawcza kręgowców* (1944), ta ostatnia wspólnie z Zygmuntem Grodzińskim. Był chlubą nauki polskiej. Zmarł w Krakowie dnia 17.X.1947 roku.

Kazimierz Passowicz (1905–1945) – zoolog, hydrobiolog, ichtiolog. Urodził się 4.II w Brodach, maturę złożył w Dębicy, po czym w latach 1925–1930 studiował nauki przyrodnicze w Uniwersytecie Jagiellońskim, głównie pod kierunkiem prof. Michała Siedleckiego. W roku 1934 uzyskał stopień magistra filozofii w zakresie zoologii, a w roku 1936 na podstawie rozprawy o zachowywaniu się wioślarki *Daphnia pulex* de Geer w płynach o różnym stopniu stężenia jonów wodorowych uzyskał w Uniwersytecie Jagiellońskim stopień doktora nauk ścisłych w zakresie zoologii. Od 1936 roku był asystentem w Stacji Hydrobiologicznej na Wigrach, a od roku 1939 adiunktem Katedry Ichtiologii i Rybactwa SGGW w Warszawie. Jako podporucznik, uczestnik kampanii wrześniowej 1939 roku, przebywał do I.1945 r. w oflagu. Powróciwszy w lutym 1945 do kraju, objął funkcję adiunkta w SGGW, a zarazem kierownika Działu Rybackiego Państwowego Instytutu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego w Bydgoszczy. Rozpoczął też starania o odbudowę Stacji Hydrobiologicznej na Wigrach.

Prowadził studia fizjologiczne nad zachowaniem się wioślarek i stułbi w syntetycznych płynach hodowlanych o różnym stężeniu pH, zajmował się też klasyfikacją jezior Suwalszczyzny i metodami konserwacji sieci rybackich. Zmarł 28.X.1945 roku po drobnym skaleczeniu twarzy z powodu zaniku odporności wskutek wyczerpania organizmu niewłaściwym odżywianiem jeńców w obozie.

Znacznie dłuższa jest lista zoologów, którzy po powrocie z obozów jeszcze przez dłuższy okres żyli i przy nadwyreżonym zdrowiu jeszcze pracowali.

Losses among Polish zoologists as a result of World War II

SUMMARY

The article is devoted to the memory of those zoologists who were killed in the battles of September 1939 and in the Warsaw Uprising, as well as those who were executed by the Germans or Soviets, and those who were martyred in German and Soviet concentration and labour camps or died soon after returning from such camps due to exhaustion and disease.

Altogether the life and scientific activities of 39 zoologists have been presented in the article, with biographical notes grouped into four categories, relating respectively to:

1. Those who were killed in the battles of September 1939, and those who were executed by the Germans or Soviets - 14 people,
2. Those who were killed in the Warsaw Uprising - 7 people,
3. Those who were martyred in German or Soviet camps - 10 people,
4. Those who had been imprisoned in German or Soviet and died soon after returning from such camps due to exhaustion and disease - 8 people.

The article deals with only those persons who had published at least two scientific publications before 1939 and who were connected with institutions of higher education in Poland. Apart from biographical publications, the author relied heavily on his own memories and the memories of the families and friends of those who were killed or died.